

Gustaf II Adolfs konungaförsäkran.

I.

Den konungaförsäkran, som Gustaf II Adolf avgav vid sitt trontillträde i december 1611, har i fråga om sin tillkomst och sin statsrättsliga innebörd bedömts olika i den historiska litteraturen.

Problemet blev tidigt uppmärksammat. Redan J. Hallenberg sökte på 1790-talet fixera de historiska förutsättningarna för 1611 års försäkran. Han drog in i sammanhanget även Carl IX:s testamente och lät dess bestämmelser komplicera och fördunkla rättsläget efter Carl IX:s död. »Ehuru Gustaf Adolf var erkänd för tronföljare», menade Hallenberg, »kunde dock vid Carl IX:s frånfalle, enligt hans eget testamente, göras nya invändningar däremot, både af hertig Johan och ständerna; vadan också Carl IX hade förmant både ständerna och sina egna prinsar, att erkänna hertig Johan för Sveriges konung, i fall han åstundade att emottaga regeringen, alldenstund han var äldre och mognare, samt ägde genom sin födsel närmare rätt till kronan». Hallenberg råkade även allvarligt förvanska den proposition, som först förelades ständerna i Nyköping 1611. Denna skulle enligt hans citat ha gällt »regeringens förvaltning och tronföljden». Men det synes ha stått ganska klart för Hallenberg, att avgivandet av en konungaförsäkran var någonting, som måste föregå Gustaf Adolfs myndighetsförklaring — någonting, som ständerna, i synnerhet adeln, »åstundade av konungen, innan han tillträdde regeringen»¹.

¹ Svea rikets historia under konung Gustaf Adolf den stores regering. 1790. I, 133, 188, 192, 195.

På denna problemställning byggde Martin Weibull vidare. Även han lät arvsrättsfrågan stå öppen, till dess ständernas godkännande av den första propositionen löste frågan till Gustaf Adolfs förmån. Men hos Weibull framträder en skarpt poängterad uppfattning av den politiska konstellation, i vars tecken Gustaf Adolfs konungaförsäkran utarbetades och avgavs. Ständerna skänkte visserligen sitt bifall till förslaget om Gustaf Adolfs myndighetsförklaring »men i synnerhet adeln under uttalad önskan att förut bliva tillfredsställd ifråga om sina privilegier samt några besvärspunkter», skriver Weibull. Så utarbetades ett förslag till en försäkran, »som äskades av honom före hans trontillträde». »På detta sätt uppstod den i svenska statsrättens historia viktiga konungaförsäkran av 1611, som mer än någon annan föregående akt av samma slag närmar sig till en verklig regeringsform . . . Den kan betraktas som den slutliga uppgörelsen mellan aristokrati och tron, företagen under inflytande av den stämning av reaktion, som konungamaktens övergrepp under föregående styrelse framkallat. Såsom omständigheterna nu voro, kunde aristokratien föreskriva sina villkor, och denna konungaförsäkran bär prägeln därav». »Det är . . . genom att (i konungaförsäkran) förlägga den politiska maktens tyngdpunkt till den stora aristokratien i riksrådet, som man söker finna den garanti, som eftersträvas»¹. Med dessa satser har Weibull blottlagt kärnpunkten i föreliggande problem. Han har gjort gällande, att det var rådsaristokratien, som 1611 mobiliserade de konstitutionalistiska krafterna mot kungamakten, att dess aktion bestod i resandet av verkliga villkor för Gustaf Adolfs myndighetsförklaring och regeringstillträde, och att avsikten med dessa villkor var introducerandet av ett rådsvälde.

Hallenberg och Weibull hade båda arbetat även med arvsrättsfrågan som en betydelsefull faktor i 1611 års händelseförlopp. Problemet blev föremål för speciell undersök-

¹ Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar. 1881. IV, 26 ff. — Jmfr även Lagerroth, Frihetstidens författning. 1915. 114.

ning av Emil Hildebrand. Hans undersökning ledde till fastställandet av att Carl IX:s testamente, som låtit arvsrättsfrågan stå öppen, icke spelat någon som helst roll vid 1611 års riksdag. Däremot har Hildebrand föredragit ganska svävande formuleringar, när det gäller att exakt ange ramen för 1611 års problemkomplex. »Osäkerheten i fråga om förmyndarstyrelsen torde kastat en villsam skugga över själva successionen». »Man skulle kunnat tro», skriver han i ett annat sammanhang, »att ständerna velat göra även förnyelsen av arvföreningen beroende af konungens försäkring». Men, tillägger han med en formulering, som röjer en lätt osäkerhet, »det kan dock icke ha varit meningen»¹.

När Harald Hjärne 1901 publicerade sin bok om »Gustaf Adolf», framställdes en ny uppfattning om innebörden av 1611 års händelser. Hjärne lät den strålgång, som utgår från Gustaf Adolfs regeringstid, återkastas över hans trontillträde. Han såg romantiska visioner av ett folk, som med ens »lagt sin outrotliga misstro mot överheten å sido». »En ljusare och blidare ande har fått makt över sinnena med den yngling, som nu kallades till konungadömets ansvar». Det skulle ha legat Gustaf Adolf varmt om hjärtat att skapa ett förhållande av endräkt och harmoni efter den föregående tidens söndring. »Vördnaden för lagen, för faderns vilja och ständernas ansvar förbjöd honom själv, hans fränder och rådgivare att utan fullständig uppgörelse om alla tvivelsmål lyfta den tunga bördan». Så avger han en konungaförsäkran med några löften om att endast med rådets och ständernas samtycke utföra vissa regeringshandlingar. Men »dessa löften . . . avgåvos ej som eftergifter af konungens rättsliga och politiska makt. Synpunkten var en annan och stod i sammanhang med hela statsskicket's byggnad. Konungens myndighet, uppburen av en självmedveten personlighet, verkade kraftigast just genom råd och ständer, och det var ett regeringsprogram, ej en maktavsägelse, då Gu-

¹ Karl IX:s testamente och tronskiftet 1611. Sv. Hist. Tidskrift 1895. 3, 15, 35. Jmfr 18—19. — Jmfr även Sv. statsförh:s hist. utv. 1896. 247.

staf Adolf förpliktade sig att icke anlita något annat bistånd»¹. Så blir 1611 års riksdag i Hjärnes reproduktion en den vackraste tavla av samförstånd mellan konung och folk och Gustaf Adolfs försäkran inseglet på den ogrumlade harmonien.

Mot en bakgrund av djupt samförstånd har även Helge Almquist tecknat konturerna av 1611 års händelser. Han erinrar om att Gustaf Adolf på grund av sin omyndighet endast skulle inträtt i halva regeringen, enligt vad Norrköpings beslut föreskrev. Men det visade sig i själva verket, att hans personlighet krävde större utrymme. På riksdagen i Nyköping hyllades Gustaf Adolf utan gensägelse i egenskap av fullmyndig konung. Ständerna ansågo sig dock kunna kräva, att konungen »lyssnade» till de vidlyftiga besvär, som de begagnade tillfället att uppsätta, och att han i en försäkran gav dem vissa garantier i fråga om utövandet av sin makt och myndighet. Den unge konungen tillmötesgick i allt väsentligt dessa yrkanden i sin konungaförsäkran. Han synes utan svårighet ha gjort dessa utfästelser. Gustaf Adolf sökte tydligen från början återställa förtroendet mellan konungamakten och rikets första stånd. Konungaförsäkran blir för Almquist ett visst uttryck för det goda förhållandet mellan konungen och adeln².

Den sista utredningen av föreliggande problem har lämnats av Georg Wittrock. Utan begagnande av nytt material eller nya synpunkter har han åter rest den problemställning i fråga om arvsrätten, som Hildebrand raserat. I fråga om det centrala problemet, tillkomsten av Gustaf Adolfs konungaförsäkran, har Wittrock sammansmält Hjärnes och Weibulls linjer. Då änkedrottningen och hertig Johan nedlagt sina förmyndaruppdrag, gjorde ständerna ingen svårighet att godkänna vad som skett, och Gustaf Adolf hyllades som fullmyndig konung (26 december). »Men de ställde därvid vissa villkor», som närmare utvecklades i »en framställning

¹ Gustaf Adolf. 1901. 42, 44, 66. — Jmfr Edén, Den sv. centralregeringens utv. till koll. organisation (1602—1634). 1902. 85, 97.

² Svenska folkets historia. 1922. II, 360—371.

till konungen, på vilken denne i sin tur byggde sin konungaförsäkran (utfärdad 31 december)». Det är ganska svårt att av Wittrocks data få intrycket av sträng villkorlighet för Gustaf Adolfs myndighetsförklaring och regeringstillträde. Vad själva konungaförsäkran beträffar, skulle dess flesta punkter ha avsett »endast ett stadfästade av Sveriges gamla statskick». »Den unge protestantiske härskaren, förenad med sitt folk genom samma tro och samma politiska uppgifter, behövde ej tveka att i huvudsak gå deras önskemål till mötes»¹.

Uppfattningarna om tillkomsten och innebörden av Gustaf Adolfs konungaförsäkran ha brutit sig mot varandra. Problemet skall här upptagas till förnyad behandling.

II.

Västerås arvförening bar på en inre motsättning. Den kunde synas bilda en gynnsam utgångspunkt för anspråk i absolutistisk riktning. I klara och otvetydiga ordalag hade ständerna erkänt Gustaf Vasas livsarvingar för »Sveriges kronas och rikets arvingar», och denna arvsrätt vore »efter naturen»². Det patrimoniala tankemomentet i absolutismens åskådning hade vunnit fotfäste. Men det behärskade icke helt arvföreningen. Det hade vid sin sida ett annat, ett gammalgermanskt, en reminiscens från valmonarkiens rättsordning. De kungliga livsarvingarna skulle av ständerna och deras efterkommande »för rätta arvkonungar till Sveriges krona hyllade, utvalda och svorne konungar vara och bliva»³. Bakom detta uttryckssätt ligger en föreställning om ständermakten som aktivt medverkande vid framtida trontillträden⁴. Här låg förpuppade en idémotsättning, som under vissa yttre betingelser kunde bryta ut i öppen politisk strid.

¹ Sveriges historia till våra dagar. 1927. VI, 11 ff.

² S. R. A. I: 1, 1, 383.

³ S. R. A. I: 1, 1, 385.

⁴ Nordlund, Den sv. reformationstidens allm. statsrättsliga idéer. 1900.

Arvföreningens första tillämpning kom icke att aktualisera denna idékonflikt. (Automatiskt och friktionsfritt inträdde Erik XIV i det fulla personliga regementet¹. Den ed, han avlade vid sin kröning, rymde ett minimum av förpliktelser med avseende på kungamaktens utövning. Några allmänna löften om den rätta religionens och kyrkans vidmakthållande, om kärlek till undersåtarna och om deras hållande »vid skälighet och rätt landslag» — detta var allt². Intet stod i vägen för Eriks omedelbara uppnående av den maktställning, som fadern uppbyggt. Aristokratien, den politiskt medvetna samhällsklassen, åsåg resignerat arvföreningens konsekvenser.

Redan vid nästa tronskifte föll emellertid en skugga från den högadliga maktfaktorn över arvkonungens väg till tronen. Vägen hade denna gång icke legat fri. Den hade gått fram över ett legitimitetsbrott, den laglige konungens avsättning. Med detta hade högadeln varit den blivande konungen behjälplig. Situationen var i dubbel måtto gynnsam för adeln, då den sökte avvinna Johan utfästelser. Dels kunde den göra anspråk på belöning för det bistånd, den lämnat vid Eriks fördrivande från tronen, dels hade själva de händelser, som lett till avsättningen, pekat hän på nödvändigheten av vissa konstitutionella garantier mot ett förnyat maktmissbruk. Adeln lyckades förverkliga sina önskemål. De adelsprivilegier, som Johan utfärdade dagen före sin kröning, inneburo en betydande maktförstärkning för rikets första stånd. Kröningsleden bekräftade den aristokratiska segern. Högadelns reaktion mot Erik XIV:s självhärskardöme kom till uttryck i nya betydelsefulla punkter i edsformuläret. Johan måste lova att hålla »alla rikens förnämsta ledamöter . . . uti tillbörlig ära och vördning»; att icke tränga undersåtarna från Sveriges lag »utan deras goda vilja och samtycke»; att hålla alla gamla och nya privilegier

¹ Redan i sitt öppna brev om kröningsgård sade han sig hava »det kungliga regementet . . . inträtt och anamat». S. R. A. I: 1, 2, 31.

² S. R. A. I: 1, 2, 33.

vid makt; att icke börja krig utan de förnämsta ständernas, särskilt rådets vilja och samtycke »med mindre nöden alldeles så fordrar»; att icke sätta några utländska eller obördiga män över de förnämsta ständer och rikens råd¹. Nästan punkt för punkt har denna konungaed dikterats av aristokratiska intressen. Högadeln har skickligt begagnat sig av dynastiens inbördes strider för att frampressa detta konstitutionalistiska dokument, avsett att motverka den tendens mot absolutism, som fanns inneboende i arvkonungadömet. 1569 års konungaed var en betydelsefull händelse i arvrikets historia. Den uppenbarade, att ett trontillträde icke längre med nödvändighet måste innebära, att den arvsberättigade automatiskt lyftes upp till den absoluta kungamakten. Högadeln hade kommit till insikt om att ett skickligt utnyttjande av den politiska situationen kunde göra ett trontillträde till en hävstång även för dess egna politiska syften.

Förhållandet mellan Johan III och högadeln antog småningom en sådan karaktär, att konungens död måste bli signalen till en ny uppgörelse mellan absolutismens och konstitutionalismens målsmän. Det politiska utgångsläget för en aristokratisk framstöt var denna gång icke så synnerligen gynnsamt. Den idémotsättning i fråga om arvsrättens problem, som kunde spåras i Västerås arvförening, kom kanske just därför att nu framträda i en skarp ideologisk tillspetsning.

Då Sigismund var av en främmande och förhatlig trosbekännelse, önskade ständerna hans försäkran på rikets religion som ett villkor för hans högtidliga kröning. Sigismund lät svara, att han ämnade dröja därmed till själva kröningsceremonien, på det att »alla må veta skillnad vara emellan arvrrike och valrike»; han önskade icke »låta sig uti förtid några villkor föreställas»². Motiveringen för Sigismunds avvisande hållning var: riket vore honom »arvligen tillfallet»³; villkor för dess besittningstagande vore något

¹ S. R. A. I: 1, 2, 399.

² S. R. A. I: 1, 3, 218.

³ S. R. A. I: 1, 3, 193.

okänt efter arvföreningens tillkomst; väl vore han sinnad att i likhet med sina föregångare avlägga en kröningsed (som han icke torde ha tillmätt någon större reell betydelse), men avgivandet av en särskild försäkran som villkor för kröningen vore icke förenlig med hans uppfattning om arvkonungens upphöjdhed över all villkorlighet. »Villkorlighetens» målsmän blevo honom icke svaret skyldiga. »Riksens råds, ridderskaps och menige adels oration», det berömda aristokratiska manifestet av Erik Sparres hand, fastslår med retorisk styrka den teoretiska utgångspunkten för högadelns maktsträvanden. Påståendet att arvkonungar böra regera absolute, att man efter arvrikets införande icke har »skäl att fordra eller betinga någon ed eller löfte av konungen» — detta påstående tillbakavisas såsom saknande stöd i arvföreningen. Är det troligt, är det förnuftet likmätigt, att ständerna, då de uppdrogo arvsrätten till kronan, därmed ville förminska deras egen frihet och rättighet i all annan måtto?¹ Icke allenast ständerna utan ock konung Gustaf själv hade uttryckligen förmält, att arvföreningen därför vore stadgad och samtyckt, att alla ständer i riket skulle komma till deras fullkomliga frihet och rättighet. Huru skulle konung Eriks avsättning kunna försvaras, om han hade varit »fri från alla villkor»? »Är i så måtto», fastslår Erik Sparre, »ingen åtskillnad på val- eller arvherrar: dem bör alla vara med skäligen, tillbörligen och lagligen villkor kringvärda»². Den närmare preciseringen av de urminnes friheter och privilegier, som arvföreningen icke upphävt och vilkas bekräftande således vore ett villkor även för en arvkonungs inträde i den fulla kungliga maktutövningen, återfinnas i några samtida förslag till adelsprivilegier³. Ri-

¹ Jmfr den positiva formuleringen i *Postulata nobilium*. Adelsprivilegierna kunna genom arvföreningen ej vara gjorda till intet, ty i arvföreningen »intet annat hortlovat och behevrat är än själva arvsrätten eller successionen till kronan». S. R. A. I: 1, 3, 402.

² S. R. A. I: 1, 3, 385—387.

³ *Postulata nobilium*, S. R. A. I: 1, 3, 393 ff; Förslag till adelsprivilegier, S. R. A. I: 1, 3, 406 ff; Samtliga adelns inlaga till riksens råd med dess fordringar, S. R. A. I: 1, 3, 175 ff.

kets råd, ridderskap och adel skulle äga att njuta deras tillbörliga anseende och vördning. Medlemmar av det adliga ståndet borde insättas i de riksens ämbeten, som dem anstode, och några utläningar eller vanbördingar icke sättas dem över huvudet. De av rådet och ridderskapet, som kunde göra konungen och kronan någon tjänst, skulle försörjas med ett tillbörligt uppehälle. Adelsman skulle icke fängslas eller berövas sin egendom utan att ha blivit dömd av rådet eller sina likar. Inga andra stadgar eller ordningar finge påbjudas än de, som med alla ständers fria vilja blivit samtyckta och vedertagna, ej heller skatter påläggas utan efter rådets och ständernas samkväm i landsändarna.

I den mån högadelns aktion avsåg att förverkliga mera exklusivt aristokratiska önskemål, kröntes den icke med framgång. Nya adelsprivilegier lyckades man icke utverka före kröningen, och de, som långt om länge utfärdades, inneburo i stort sett endast en bekräftelse av Johan III:s¹. Sigismunds kröningsed var blott en imitation av de ålderdomliga löftena i landslagen. Men i den mån högadeln tagit del i den allmänna principstriden om en konungaförsäkrans avgivande, kunde den notera en seger. Arvkonungen hade måst giva vika för den samlade ständermakten. Han hade före kröningen avgivit den önskade försäkran. Han hade i denna nödgats erkänna, att han kommit till Sveriges rikets krona och regemente efter arvsrätten och »med allas goda vilja och samtycke»². Därmed hade ett avgörande fallit i den från arvföreningen kvarstående frågan om arvsrättens räckvidd. Arvkonungen hade själv deklarerat, att hans rätt till kronan icke vore nog för dess förvärvande; det krävdes även ständermaktens aktiva medverkan. Detta erkännande hade inneburit, att han böjt sig för det villkor, som ständermakten uppställt för hans trontillträde: han hade bekräftat Uppsala mötes beslut³. Med denna konungaförsäkran var ett nytt

¹ S. R. A. I: 1, 3, 417.

² S. R. A. I: 1, 3, 328.

³ »Ständermaktens aktiva medverkan» betyder alltså i detta sammanhang något nytt och principiellt annat än de hyllningseder, som plägade

och fundamentalt författningsinstitut infört i svenskt statsliv. Det var icke — åtminstone icke från början och av de lägre ständerna — avsett att skapa ny rätt. Utöver bekräftelsen på religionen hade konungen endast lovat att hålla all rikens ledamöter uti tillbörlig ära och vördning samt hålla vid makt »Sveriges lag uti alla sina artiklar och rätta förstånd», sammaledes alla friheter och privilegier, som av framfarna konungar beviljats. Men om denna första konungaförsäkran endast hade bekräftat formellt gammal lag — i förhållande till gällande sedvanerätt betydde den åtskilliga nyheter — vad hindrade, att en följande kunde skapa både formellt och reellt ny lag? Ingenting i det nya rättsinstitutets natur uteslöt en sådan utveckling. Här öppnade sig rika möjligheter för reformpolitik i aristokratisk anda. Högedeln skulle hädanefter ha tillgång till ett instrument, som effektivt borde kunna befordra dess egna strävanden. Den hade endast att avvakta en gynnsam situation för dess utnyttjande.

Det löftesrika och projektfyllda året 1594 skulle emellertid avlösas av några nederlagets och modlöshetens år för högedeln. Dess bittraste fiende hertig Carl banade sig väg till tronen efter att ha fällt dess främsta män och undertryckt dess politiska förhoppningar. Sedan högedeln förstumrats, fungerade ständermakten endast som resonansbotten för den nye självhärskarens viljetryningar. Denna vilja bestämde också formerna för trontillträdet. Sålunda kom landslagens föråldrade formulär till användning vid konungaedens avläggande. Men ingenting kastar skarpare ljus över kungadömet nya maktställning än Carl IX:s avläggande av sin konungaförsäkran. Hans försäkran var icke som Sigismunds 1594 ett villkor för kröningen. Den föregick icke kröningen. Den följde först någon tid senare. Och utöver eden innehöll den endast ett löfte om skydd för religionen.

Den 30 oktober 1611 avled Carl IX i Nyköping. Hans

beledsaga kröningar. De senare inneburo ett godkännande av fait accompli; den medverkan, som här avses, innebar ett uppställande av villkor för att kröningsceremonien skulle få äga rum.

regeringsmetoder hade varit av den art, att hans död måste väcka till nytt liv de gamla förhoppningarna om frihet och lagbundenhet. Ett anonymt språkrör för den politiska opinionen har i ett brev till Gustaf Adolf orden: »Gud i himmelen bevar oss här i Sverige . . . för ett sådant blodigt och plågosamt regemente, som nu varit haver»¹.

För rådsaristokratien, bäraren av de konstitutionalistiska traditionerna, öppnade sig möjlighet för en ny aktion mot det personliga regementet.

III.

Redan dagen efter Carl IX:s död lät Axel Oxenstierna utgå kallelse till rådets medlemmar att utan dröjsmål infinna sig i Nyköping, »på det i tid beställas kan om de saker, som riksens välfärd uppå hänger»². Axel Oxenstierna sade sig i ett kallelsebrev icke heller betvivla, att rådsherrarna med det första skola infinna sig till rådsötet, »anseendes vad lägenhet nu på färde är».

Den 4 november tillställdes undersåtarna ett öppet brev i änkedrottning Christinas namn. De underrättades om konungens frånfälle och förmanades att ihågkomma de trohetseder, som de vid åtskilliga tillfällen svurit drottningen och hennes livsarvingar³. Följande dag utgick kallelse till riksdag i Nyköping den 1 december⁴. Kallelsen var utfärdad i änkedrottningens och hertig Johans namn.

Riksdagen öppnades den 10 december. Några dagar tidigare inlämnade rådet till änkedrottningen och hertig Johan ett betänkande över de viktigaste av de frågor, som skulle föreläggas ständerna. Den första — och den enda här betydelsefulla — berörde »regeringen». Rådet förklarade, att »medan genom H. K. M:ts dödlige frånfälle regeringen

¹ S. R. A. I: 2, 1, 144.

² S. R. A. I: 2, 1, 3.

³ S. R. A. I: 2, 1, 4.

⁴ S. R. A. I: 2, 1, 21.

frånfallen är, och riket likväl utan regent och herre (: särdeles uti denne besvärlige tid, där vi av fienderna på alla sidor anfäktade bliva :) icke länge vara kan, att fördenskill rikens ständer sig betänka och samsätta vele, av vem de vele, att regeringen föras och förestås skall»¹. Rådets betänkande lades till grund för den proposition, som av änkedrottningen och hertig Johan »med samtliga närvarande rikens råd» överlämnades till ständerna den 10 december. Propositionen begärde, »att medan genom s. högbemälte K. M:ts dödlige frånfälle regeringen frånfallen är, och riket fördenskill utan annan viss regering och herre, särdeles uti denne besvärlige tiden, där vi av fienden på alla sidor anfäktade bliva, icke längre vara kan, att för den skull rikens ständer sig förklara ville, om de vid föregångne beslut och avhandlingar, som de tillförende på sådane fall gjort hava, bliva ville, och förnämlig vid Norrköpings beslut, som uttryckligen förmäler om rikens regering uppå sådana fall som nu, Gud bättre, hänt är, eller vad andra medel som betänkas kunna, som med de föregångne beslut och avhandlingar likmätige äro och denna tids lägenhet nu kräver och fordrar»².

Dessa aktstycken lämna en klar bild av den rättsliga situation, som uppstått genom Carl IX:s död. Läget var följande. Enligt Norrköpings arvförening av 1604 voro Carls manliga avkomlingar de till tronen närmast berättigade, därnäst hertig Johan och hans manliga avkomlingar. Norrköpings riksdagsbeslut hade kompletterat dessa bestämmelser. För den händelse Carl IX avled, innan hans älste son uppnått myndig ålder, skulle en förmyndarregering träda till makten. Den skulle bestå av drottning Christina och hertig Johan samt några infödda svenska män, vilka Carl IX skulle utse i sitt testamente. Själv skulle Gustaf Adolf få tillträda halva regeringsmakten vid 18 år, hela först då han uppnått 24. Den proposition, som nu överlämnades till ständerna, förutsatte, att Norrköpings arvförening ägde giltighet. Den

¹ S. R. A. I: 2, 1, 36.

² S. R. A. I: 2, 1, 38.

rätt till kronan, som hertig Johan skulle kunna åberopa enligt Västerås arvförening, hade icke skänkts beaktande. Ingen förutsattes stå tronen närmare än Gustaf Adolf. Arvsrättsfrågan var icke aktuell¹. Vad som aktualiserats var i stället frågan, huru »regeringen föras och förestås skall», då Gustaf Adolf icke uppnått myndig ålder. Han var vid faderns död endast 16 år, den 9 december fyllde han 17. Däröfver bestämde visserligen Norrköpings beslut. Carl IX hade icke i sitt testamente utsett några förmyndare, men det var icke en komplettering av förmyndarstyrelsen, som ständerna nu uppmanades verkställa. De anmodades taga ställning till det större problemet. De tillfrågades, om de önskade bliva vid Norrköpings beslut, som uttryckligen föreskrev förmyndarregering i en situation som den nu inträdda, eller om de kunde tänka sig några andra medel, som »med de föregångne beslut och avhandlingar likmäßige äro och denna tids lägenhet nu kräver och fordrar». Vilka dessa »andra medel» skulle vara, antyddes dock icke.

Under de följande dagarna avlämnade ständerna sina svar². Svaren voro enstämmiga: ständerna önskade bliva vid Norrköpings beslut. Men med hänsyn till rikets svåra belägenhet hänsköto ständerna sakens närmare prövning till dem, som framställt propositionen. Endast borgerskapet har försiktigt gläntat på dörren till en annan utväg: »dock härmed betänkandes, att H. F. N:de hertig Gustaf Adolf ... nu ingår sitt adertonde år».

Förhandlingarna vid riksdagen hade nått ett första, avgörande resultat. Ständerna hade uttalat sig för att Norr-

¹ Orden, att riket är »utan regent och herre», resp. »utan regering och herre», kunna möjligen inge föreställningen, att frågan om själva arvsrätten stod öppen. Sammanhanget i öfvertid visar emellertid, att en sådan tolkning är oriktig. Termerna avse den administrativa myndigheten, icke den personlige konungen. Jmfr terminologien i ett av hertig Carls förslag till regeringsordning, då Sigismund skulle återvända till Polen: »Efter detta vårt kära fädernes arvrike Sverige icke utan regent och regering uti vår frånvaro vara kan» etc. S. R. A. I: 1, 3, 449.

² S. R. A. I: 2, 1, 38 ff.

köpings beslut skulle stå vid makt. Innebörden härav var upprättandet av en förmyndarstyrelse. Gustaf Adolf skulle förbli helt omyndig under ännu ett år. Rikets styrelse skulle realiter under ett år utövas av rådet; dess maktställning var säkrad för ännu sex.

De beslut, som fattats genom ständernas svar, blevo bestämmande för den följande händelseutvecklingen vid riksdagen.

Den 16 december kallades ständerna att ånyo infinna sig på slottet¹. Hertig Johan hälsade först de olika stånden, varefter han tillkännagav sin avsikt att avsäga sig det förmyndarskap, varom Norrköpings beslut stadgade, och överlämna hela regementet till Gustaf Adolf². Efter hertig Johan framträdde Axel Oxenstierna och höll å änkedrottningens vägnar en oration³. Änkedrottningen hade med

¹ Om förloppet av detta sammanträde upplyser det officiella riksdagsdiariet (S. R. A. I: 2, 1, 28) jmfvt med Petrus Drivius' dagbok (S. R. A. I: 2, 1, 31).

² Med denna avsägelse har hertig Johan spelat ut sin obetydliga roll vid riksdagen. Det hade från början varit tydligt, att han icke ämnade göra några svårigheter i den arvsrättsfråga, som Carl IX:s död onekligen hade erbjudit honom vissa möjligheter att ställa under debatt; han hade sålunda kunnat förneka, att hans tidigare avsägelser av alla tronanspråk varit rättsligt bindande, då de ägt rum före uppnådd myndighetsålder. Efter Carl IX:s död drog han sig rätt snart tillbaka till sitt furstendöme, och det synes ha varit ganska besvärligt att få honom därifrån, när riksdagen skulle samlas. Hans intresse för riksstyrelsen torde ha varit begränsat till ett minimum. Av samtliga regeringshandlingar från tiden före 1 december har en enda utfärdats även i hans namn (Hildebrand: Karl IX:s testamente och tronskiftet 1611, Sv. Hist. Tidskrift 1895, s. 17). Det har redan påpekats, att den proposition till ständerna, i vars utarbetande även han formellt hade del, icke antydde ens möjligheten av hans egen arvsrätt. Den 14 december tillställde han Gustaf Adolf en skrivelse, i vilken han erinrar om, att han tidigare av en god vilja och kärlig benägenhet avsagt sig den rättighet, han haft till Sveriges krona; han är nu sinnad att än en gång uppdraga Gustaf Adolf riket och regementet och begär som vederlag vissa förbättringar av sitt furstendöme (S. R. A. I: 2, 1, 44). Denna begäran villför Gustaf Adolf i ett donationsbrev av den 30 december (S. R. A. I: 2, 1, 98). Uppgårelsen i arvsrättsfrågan drogs alltså icke in i de offentliga riksdagsförhandlingarna. Den betraktades helt och hållet som en angelägenhet de båda furstarna emellan.

³ S. R. A. I: 2, 1, 47.

tillfredsställelse förnummit, att ständerna velat bliva vid Norrköpings beslut om en förmyndarstyrelse uti Gustaf Adolfs omyndiga år. Men hon höll icke en dylik regeringsform för nyttig i rikets innevarande svåra belägenhet. Gustaf Adolf hade redan inträtt i sitt adertonde år och borde själv kunna förestå riket. Hon hade beslutat att icke vidare befatta sig med regeringen. Änkedrottningen begärde därför »allernådigt» av riksens råd och ständer att förklara Gustaf Adolf för myndig och erkänna honom för regerande herre och konung.

Efter änkedrottningens och hertig Johans avsägelse av förmyndarskapet vilade regeringsfrågans avgörande åter hos ständerna. Men frågan hade kommit i ett helt nytt läge sedan förra gången. Då stod valet mellan en förmyndarregering enligt Norrköpings beslut och något »annat medel», som ständerna själva fingo föreslå. De förklarade sig den gången för en förmyndarregering. Nu hade ett nytt »medel» presenterats. Det hette Gustaf Adolfs myndighetsförklaring, och presentationen hade fått formen av en vädjan till råd och ständer, framställd av änkedrottningen och hertig Johan.

Rådet tog på nytt ledningen av händelserna. När de furstliga personerna lämnat rikssalen, berättar Petrus Drivius i sina nära samtida anteckningar om riksdagen, talade Magnus Brahe till ständerna. Han tillsporde dem, huruvida Norrköpings beslut borde upphävas eller icke, då Gustaf Adolf ännu icke hade sina fulla aderton år; och om det skulle upphävas och Gustaf Adolf fullkomligen inträda i regementet, »på vad sätt han då bäst skulle regera»¹. Greven begärde, att stånden var för sig skulle gå avsidet och rådslå, vad svar de ville giva.

Ständerna voro icke sena att efterkomma Magnus Brahes uppmaning. Inom få dagar voro de färdiga med sina betänkannden. Adeln hade uppställt de flesta kraven². Dessas samband med den kort efteråt gjorda framställningen

¹ S. R. A. I: 2, 1, 31. Jmfr det officiella riksdagsdiariet, S. R. A. I: 2, 1, 29

² S. R. A. I: 2, 1, 48.

om privilegier är påtagligt¹. De punkter, som hade en klart konstitutionalistisk syftning och på vilka man önskade bliva försäkrad, »förr än H. F. N:de inträder uti sin konungslige regering», avsågo tryggandet av säkerheten till person och egendom samt vården om den yttre säkerheten. Adelns medlemmar vore »genom de långvariga och blodtörstiga krigen märkligen förblåttade och nästan komne på kneken». Därför yrkade man på fred men också på H. F. N:des uttryckliga försäkran att icke börja krig utan rådets och ständernas vetskap och samtycke. Det synes även ha varit ett angeläget önskemål att utlänningar icke skulle få råda över slott och fäste, land och län, ej heller bekläda några andra höga ämbeten i riket. Vid sidan om dessa yrkanden knyter sig intresset till den punkt, som innehåller ett reformförslag i fråga om riksdagens sammansättning. Då det föll sig besvärligt, att alla adelsmän skulle personligen infinna sig på riksdagarna, hemställde man, att adeln på förhand måtte få underrättelse om de ärenden, som skulle förevara. Efter inbördes förhandlingar å resp. orter skulle adeln utse ombud, som å de hemmavarandes vägnar vid riksdagarna förhandlade och beslöte. Detta förslag vann visserligen icke rådets understöd, men det är intressant som ett led i ett halvt århundrades fåfänga bemödanden att skapa adlig representationsrätt².

De övriga ständens yrkanden berörde konstitutionellt mindre viktiga frågor. Prästerskapet har icke givit sina krav karaktären av villkor för Gustaf Adolfs regeringstillträde, men ståndet förklarar med eftertryck, att »Sveriges lag . . . såsom ock både överhetens och undersåtarnas välfärd det högeligen kräver, att riksens ständer måtte fullkomligt försäkrade varda, på vad sätt regeringen kristeligen och lagligen må varda administrerat och förestått»³. I sina efterföljande postulat har ståndet i huvudsak samlat sig kring vissa eck-

¹ S. R. A. I: 2, 1, 102.

² Hildebrand: Sv. statsförf:s hist. utv., 375.

³ S. R. A. I: 2, 1, 52.

lesiastika önskemål: vidmakthållandet av »den rena och oförfalskade evangelii lära», fördrivandet av var och en, »som någon villfarande lära tror och bekänner», återställandet av Upsala akademis tidigare privilegier etc. Endast en punkt — den andra — avslöjar en konstitutionalistisk ambition: det är ståndets underdåniga begäran, att H. F. N:de ville regera efter Sveriges beskrevne lag och uti riksens högviktige saker icke något företaga utan hertig Johans och riksrådets »vetskap, råd och samtycke». Borgerskapet slutligen är tillfreds, om blott H. F. N:de håller undersåtarna vid den rätta evangeliska religionen, vid Sveriges lag och vid vars och ens välfångna privilegier¹. Något utlåtande av bönderna är icke bevarat.

Magnus Brahe hade den 16 december lovat, att rådet av ståndens yrkanden skulle göra en sammanfattning, som sedan skulle föreläggas Gustaf Adolf. Men hade rådet endast sammanfört ståndens önskemål och uppställt en försäkran om deras tillgodoseende som enda villkor för Gustaf Adolfs regeringstillträde, hade 1611 icke blivit något märkesår i den svenska konstitutionalismens historia. Som normer för kungamaktens begränsning äro ståndens yrkanden av ringa räckvidd. Endast tre ting ha syntts de tre stånden nödvändiga: konungens ed på religionen, lagen och privilegierna. Vad stånden därutöver ha velat bli försäkrade om i avseende på kunglig maktutövning, motsvarar ungefärligen vad Johan III redan fyrtio år tidigare hade utlovat i sin konungaed. Prästerskapets punkt om riksrådets »vetskap, råd och samtycke» vid avgöranden »uti riksens högviktige saker» bildar visserligen ett undantag. Men den vaga bestämningen av de situationer, då löftet skulle infrias, skulle ha berövat en utfästelse av angivet innehåll allt konstitutionellt värde. Vem skulle ha haft att avgöra, när en fråga tillhörde »rikstens högviktige saker»?

Den följande utvecklingen visar, att det icke heller var av någon som helst avgörande betydelse, vad stånden —

¹ S. R. A. I: 2, 1, 57.

åtminstone de lägre — hyste för uppfattning om vad den blivande konungen borde ha att ställa sig till efterrättelse. Ständerna hade i själva verket fyllt sin väsentliga uppgift, när de skapat möjligheterna för tillkomsten av ett konstitutionalistiskt normsystem. Normsystemet självt var det råds-kretsens sak att utarbeta. Det var rådsaristokratien, som från den medeltida begynnelsen uppburit de konstitutionalistiska regeringsprogrammen. Efter decennier av teoretiska studier och praktiska erfarenheter ansåg den sig veta, huru en konung bäst skulle regera. Så grep sig rådet an med uppgiften att fixera de postulat, som i rådets och ständernas namn skulle föreläggas Gustaf Adolf.

Från det förberedande arbetet med dessa postulat finnas bevarade några promemorior av Axel Oxenstiernas hand. En av dem illustrerar klart några specifikt rådsaristokratiska intentioner¹. Att man i dessa kretsar icke stod främmande för en ganska snäv begränsning av den kungliga maktsfären, visar följande önskemål: »Att icke företagas några saker, som riket angå, utan riksens råds råd, betänkande och fullbordan». Önskemålet blev icke framlagt för Gustaf Adolf. Axel Oxenstierna övervägde även en försäkran om att »riksens råd icke någon vrede eller onåd tillvändes, förty att de understundom råda det misshagligt är, eller att deras råd dömas ex eventu»², »att icke några ämbeten besättas

¹ S. R. A. I: 2, 1, 69.

² Önskemålet är icke av färskt datum. När Johan III antog nya råds-herrar i deras ställe, som han fängslat, lät han samtidigt ändra rådsherrarna de nya rådsherrarna måste lova att aldrig säga emot eller ogilla konungens egna råd; S. R. A. I: 1, 2, 953. Reaktionen mot denna undertryckningsmetod bröt fram i *Postulata nobilium*, som framförde yrkandet, att konungen icke måtte tillfoga rådsherrarna »någon onåd eller förföljelse för det de rådsvis troligen råda och varna, allt förty det stundom är misshagligt, ty det bör dem att göra på deras ämbetes och eds vägnar»; S. R. A. I: 1, 3, 393. Nya erfarenheter av kunglig vrede måste 1611 ha skänkt förnyad aktualitet åt kravet på rådsherrarnas yttrandefrihet. Kravet blev icke upptaget bland rådets och ständernas postulat, och det blev alltså icke heller tillfredsställt i Gustaf Adolfs försäkran. Men i riksrådets trohetsförsäkran av den 4 januari 1612 ha rådsherrarna förbehållit sig att »utan misshag och onåd» få säga sin mening; S. R. A. I: 2, 1, 101.

av utländske eller vanbördingar eller ock utan riksens råds råd»; »att riksens råd hållas i tillbörlig ära, vördning och anseende, och att här inrikes icke dragas fram för dem några utlänningar eller inlänningar, vad heller de äro grevar eller av andra stånd, riket till hån och despect»; »att riksens råd bliva med nödtorftigt uppehälle försörjda».

På grundvalen av ständernas svar och Axel Oxenstjernas promemorior utarbetade rådet en konungaförsäkran¹. Framställningen till Gustaf Adolf angående denna försäkran utmynnade i följande strängt villkorliga löfte: »Häremot och när detta så väl som vad vart och ett stånd särdeles begärer bliva försäkrat på, är med brev och segel stadfäst och fullbordat, utlova riksens råd och ständer . . . att de . . . H. F. N. hertig Gustaf Adolf icke allenast stadigt och fast hålla vilja, vad de på åtskilliga tider och ställe H. F. N., som högstbete H:s K. M:ts äldste son, lovat, tillsagt och svurit hava, utan vilja ock efter denna dag hålla och hava H. F. N. för deras och menige Sveriges rikets regerande herre och konung»². Detta löfte består av tvenne moment, dels en bekräftelse av gammal rätt: Norrköpings arvförening; dels ett skapande av ny rätt: tronföljarens myndighetsförklaring. Det kan icke råda någon tvekan om, vilket moment av löftet, som korresponderar mot kravet på en konungaförsäkran. Norrköpings arvförening hade icke någon enda gång under riksdagens lopp satts ifråga. Norrköpings riksdagsbeslut om förmyndarregering och detta besluts föreslagna upphävande hade upptagit samtliga riksdagsförhandlingar. De förhandlande parterna stå inför uppgörelsen. När Gustaf Adolf avgivit en konungaförsäkran av önskat innehåll, lova ständerna att efter den dagen »hålla och hava H. F. N. för deras och menige Sveriges rikets regerande herre och konung»³.

¹ Då den föreslagna konungaförsäkran till sitt innehåll väsentligen sammanföll med den sedan avgivna, har den icke ansetts böra bli föremål för särskild redovisning.

² S. R. A. I: 2, 1, 64.

³ Riksdagsbeslutet av den 31 december bestyrker riktigheten av denna tolkning. Först bekräftas arvföreningen, varigenom ständerna erkänna Gustaf

Den 19 december undertecknade rådet och ständerna sin gemensamma framställning om en konungaförsäkran. Gustaf Adolf stod inför ett val. Han hade att välja mellan att antingen godkänna den föreslagna försäkran eller att under ett år vara helt omyndig och under ytterligare sex vara avstängd från halva regeringsmakten. Den allvarliga utrikespolitiska situationen bidrog att bestämna Gustaf Adolfs val. Han godkände konungaförsäkran ¹.

Den 26 voro ständerna kallade att infinna sig i stora salen på slottet. Gustaf Adolf höll »en skön oration», i vilken han bl. a. lovade, att han ville så regera, som han förklarar i sin försäkran. »Och tog så uppenbarligen uppå sig regeringen och bekände sig för riksens regent» ².

Adolf och hans manliga livsarvingar »för våra och Sveriges rikes rätta herrar och konungar». Därefter resumeras riksdagens förhandlingar, de kungliga förmyndarnas avsägelse av sitt regeringsuppdrag, deras vädjan till ständerna att myndigförklara Gustaf Adolf, dennes löfte att hålla undersåtarna vid Sveriges lag, friheter och privilegier enligt en särskilt avgiven försäkran, varefter riksdagsbeslutet fortsätter: »Därför lova och tillsäga vi efter denna dag vilja känna, hålla och hava H. F. N:de hertig Gustaf Adolf för vår rätte regerande herre och konung, alldeles fullmyndig att förestå och regera sitt kära fädernesland». S. R. A. I: 2, 1, 84—86. Det omedelbara sambandet mellan Gustaf Adolfs konungaförsäkran och hans myndighetsförklaring kan svårigen givas en mera expressiv formulering.

¹ Konungaförsäkran är emellertid daterad den 31 december, samma dag som riksdagsbeslutet. S. R. A. I: 2, 1, 69.

² S. R. A. I: 2, 1, 32; jmf 29. — Det förtjänar anmärkas, att Gustaf Adolf först från denna dag antog titel av »utvald konung», vilken han bibehöll till kröningen 1617, då han förlänades den fullständiga titel och rättighet, som tillkom en smord konung. Trots att ämnet för riksdagens förhandlingar inneburit en tyst bekräftelse av hans arvsrätt och trots att de tre högre ståndens svar på den ursprungliga propositionen även innehållit en uttalad bekräftelse av arvföreningen, har Gustaf Adolf bibehållit »hertig»-titeln. Förklaringen måste sökas däri att en offentlig hyllning ansågs böra föregå kungatitels antagande. Men då hyllningen uppsköts för att i samband med myndighetsförklaringen kunna gälla en regerande konung, har det egendomliga — men icke unika — förhållandet inträffat, att landet under nära två månader saknade konung. Ett analogt fall föreligger från tiden närmast efter Gustaf Adolfs död. Hildebrand, Karl IX:s testamente och tronskiftet 1611. Sv. Hist. Tidskrift, 1895, 16.

IV.

Gustaf Adolfs konungaförsäkran inledes av en redogörelse för arvsrätten och myndighetsförklaringen. Den övergår därefter till en deklaration av de grundsatsar, som skulle bestämma Gustaf Adolfs regeringsutövning.

Konungaförsäkrans två första punkter gälla religionen. Gustaf Adolf lovar att beskydda den rena evangeliska läran och icke söka vare sig med lockande eller trugande införa någon främmande religion. Han skall icke heller tillstämja någon främmande religionsövning, vare sig offentligen eller hemligen. Som naturlig konsekvens följer härav, att främmande religionsbekännare icke få brukas i rikets ämbeten. Dessa stadganden ligga helt i linje med de strävanden mot konsolidering inåt och avgränsning utåt, som voro den svenska ortodoxiens sedan Upsala möte. Men udden i deras renlärighetsiver är bruten genom en betydelsefull sats, som icke fanns i rådets och ständernas framställning om konungaförsäkran. Det heter nämligen, att om där funnes några utländska privatpersoner av annan trosbekännelse, skola de för handel ochandel samt krigsakernas skull icke vägras att vistas och deras handel och näring lagligen bruka, om de sig blott »stilla och roligen» förhålla, sin villfarelse icke utsprida och landets religion och gudstjänst icke smäda. Det är tydligen samhällsekonomiska och militära hänsyn, som förmått Gustaf Adolf och hans personliga rådgivare¹ att genombryta den bekenntetrogna spärren. Men det praktiska hänsynstagandet har fått en märklig ideologisk motivering. Det tillägges nämligen parentetiskt, att »ingen överhet är mäktig att råda och regera över ens samvete». Samvetsfrihetens grundsats — låt vara tillämplad inom de snävaste gränser — torde här ha fått sitt första officiella erkännande i vår historia. Satsen måste ha passat den kyrkliga ortodoxien mycket illa. Men den är signifikativ för den

¹ Det officiella riksdagsdiariet uppger, att Johan Skytte och Michil Olufson på Gustaf Adolfs befallning översågo rådets och ständernas framställning. S. R. A. I: 2, 1, 29.

mera toleranta uppfattning i religiösa ting, som personligen kom att utmärka Gustaf Adolf.

Den tredje punkten i konungaförsäkran innehåller löftet att hålla det kungliga husets medlemmar samt råd och ständer vid Sveriges lag och riksens urminnes frihet och rättighet. De skola tillika hållas i tillbörlig vördning, myndighet och anseende, och det skall icke tillstädjas någon ting, som kan vara dem till spott och vanära. Slutligen bekräftar Gustaf Adolf den gamla kungliga förpliktelsen att hålla i helgd ständernas välfångna friheter och privilegier. Utfästelser av denna art buro icke nyhetens prägel. De räknade anor från medeltiden. Redan landslagens konungaed innehöll en förpliktelse att respektera privilegierna¹, unionstidens konungaförsäkringar hade denna förpliktelse som ett nästan stående omkväde, och Johan III och Sigismund bekräftade den. Men vid sidan av denna »litterära» tradition torde det ha varit inkongruensen mellan rätt och realitet icke minst under Carl IX:s regemente, som 1611 gav verklig aktualitet åt behovet av uttryckliga garantier mot intrång i ständernas fri- och rättighetssfär. Det var högadeln, som i synnerhet haft erfarenhet av denna inkongruens, och det är högadeln, som nu gått i författning om rättelse i statslivets brister. Däri ligger förklaringen till Gustaf Adolfs löfte att se till, att »särdeles det andliga (∴: adliga) ståendet må bliva vid makt och i tillbörlig vördning hållet och njuta på ära, liv, gods och hjon Sveriges lag och alla välfångna friheter och privilegier». Här möter det första vittnesbördet om den aristokratiska anda, i vilken konungaförsäkran redigerats.

I fjärde punkten övergår konungaförsäkran till ett fixerande av huvudnormerna i den statsrätt, som skall befasta konstitutionalismens seger.

»Till det fjärde lova och tillsäga vi, att vi vårt rike Sverige vilja styra och regera efter konungens ed, som i konungs bälken i det fjärde kapitlet förmält är». Detta löfte tar främst sikte på exekutivens verksamhet. Regeringsmakten skall utövas i enlighet med konungabalkens ed, d. v. s.

¹ Hildebrand: Sv:s regeringsformer etc., 271.

konungen skall styra »meth sins radz radhe»¹. Innebörden av detta uttryck var icke oomtvistad. Formuleringen ansågs lämna rum för olika tolkningar. Mot 1500-talets slut hade uttrycket börjat tagas till intäkt för en rådets sanktionsrätt², och Axel Oxenstierna hade ju under det förberedande arbetet på en konungaförsäkran lekt med en tanke i denna riktning. Men rådet har avstått från att nu söka uttryckligen vindicera en sådan rätt. Rådsherrarna ha sannolikt väntat sig mycket redan av löftet att fritt få yttra sin mening i alla förekommande ärenden. Detta hade icke alltid förunnats dem. I sin förut omnämnda promemoria har Axel Oxenstierna uttalat sin förtrytelse över »att i många brev och mandater äro dessa ord införda: med riksens råds råd och samtycke, där dock riksens råd aldrig hava varit om tillsporda»³. Att Gustaf Adolf nu lovade att verkligen regera med råds råde var en icke oväsentlig konstitutionell garanti.

Det hade varit en ofta återkommande punkt på högadelns program att söka få till stånd en ordnad centralförvaltning⁴. Måhända icke så ofta under den äldre Vasamonarkien. Inför Gustaf Vasas personliga maktkoncentration med redskap i kansli och kammare hade aristokratien varken känt sig tvingad eller lockad att söka blanda sig i riksstyrelsens organisation. Högadeln hade föredragit det oberoende livet på sina jordegendomar framför att i ämbetsställning underordna sig den dynasti, med vilken den räknade sig jämbördig. Erik XIV:s regering gav den första stöten

¹ Hildebrand: A. a. 270.

² Uttrycket »råds råde» tolkades såsom identiskt med »rådets samtycke»; Boëthius: Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering; Hist. Bibliotek 1877, 32. I ett aristokratiskt lagförslag från Carl IX:s tid, det s. k. Rosengrenska förslaget, blev i rådseden inryckt en expressiv formulering av detta anspråk: konungen skulle äga att »följa och lyda» sina rådsherrars råd i det, som kunde vara honom och riket nyttigt; Handl. rör. Sv:s hist., 2:dra serien, 278.

³ S. R. A. I: 2, 1, 69.

⁴ Redan 1430-talets upprorsparti hade framställt såsom ett av sina viktigaste krav, att riket erhöles drots och marsk, då de första unionskungarna i sitt eget intresse ofta underlåtit att tillsätta de höga ämbetsmännen.

åt denna politik av »splendid isolation». Erik umgicks med planer på en stort tänkt ämbetsorganisation. Men av planerna förmådde han ingenting realisera. Medhjälpare i riksstyrelsen kunde han emellertid icke undvara. Han måste söka dem, där de funnos. Han sökte dem bland sekreterarna i kansliet och kammaren. Sekreterareregementet ändade i en katastrof. Efter Eriks störtande framträdde rådsaristokratien och krävde, stödd av sin sociala maktställning, att själv få funktioner i den riksstyrelse, som monarken icke ensam kunde utöva. Det har redan antytts, att Johan III i sin konungaed måste lova att icke sätta några obördiga män över de förnämsta ständer och riksens råd, och på högadelns yrkande tillsatte han några av de högre riksämbetsmännen. Men under Johans regering avbröts denna utvecklingslinje. Sekreterareregementet reste åter huvudet, de höga riksämbetena blevo i stort sett endast titulära hedersposter. Gång efter annan framlade rådet nya förslag till organisation av riksstyrelsen. Konungen lämnade dem utan avseende. Han misstrodde rådsadelns avsikter. Han anade, att en fast organiserad högsta ämbetsmyndighet i enlighet med rådsadelns önskemål skulle väsentligt reducera hans personliga makt och i motsvarande grad stärka rådsadelns. »Under Gustafs och Eriks tid hade konungadömet icke kunnat organisera sig; nu vågade det icke»¹. Efter Johan III:s död inträdde en för de aristokratiska strävandena löftesrik situation. Den blivande konungen skulle regera landet från ett främmande lands tron. Högadeln gjorde sig förhoppningar om en definitiv reglering av den centrala förvaltningen. Under Sigismunds bortovaro från landet 1592—93 tog rådet en betydande del i rikets styrelse. Den ämnade söka tillförsäkra sig den vunna maktställningen även för normala förhållanden. I denna avsikt framlade rådet sitt bekanta förslag till regeringsordning av mars 1594 med en fullständig organisation av centralregeringen kring de fem höga riksämbetsmännen. Förslaget föll. Under den följande konflikten mellan Sigis-

¹ Edén: Den svenska riksstyrelsens reorganisation. Sv. Hist. Tidskrift 1901, 176.

mund och hertig Carl spolierades rådet och med rådet dess organisationsplaner. De blevo icke med någon iver återupptagna under Carl IX:s tid. Carl IX, återupprättaren av det personliga regementet, hade icke utrymme för ämbetsmän av den självständighet, som rådsaristokratien förutsatt. Det talades på nytt om »sekreteraregemente». Dokumentariska vittnesbörd om fortlevandet av de aristokratiska intentionerna saknas visserligen icke helt från denna tid¹. Men det stannade vid intentioner. Till realiteter kunde det icke komma, förrän Carl IX var borta.

Mot denna bakgrund har man att se och bedöma den femte punkten i Gustaf Adolfs konungaförsäkran. Vad konungadömet förut icke förmått åstadkomma av egen drift eller på rådsadelns förslag, blev det nu avtvingat. Gustaf Adolf lovar: »Till det femte vilja vi ock låta beställa och besätta riksens höga ämbeten, som äro: drots, marsk, amiral, kansler, skattmästare, och de andra av riksråd och kammarråd samt lagmän, ståthållare i landsändarna och på de förnämligaste befästningar med infödda svenska män av ridderskapet och adeln, såsom ock häradshövdingar i lika måtto med svenska män, och helst av adel».

Det var två oskiljaktiga högadliga önskemål, som genom detta löfte skulle gå mot sin uppfyllelse. Det system, som bekämpats och som nu skulle likvideras, var sekreteraregementet. I dess ställe skulle träda ett system, där icke längre oansvariga, av konungens gunst beroende vanbördingar kunde bedriva sin adelsfientliga politik, utan där politiskt och socialt oavhängiga män ur adelsståndet skulle bekläda självständiga ämbeten. Kravet på en autonom ämbetsmyndighet hade från början gått hand i hand med kravet på dess sociala exklusivitet. Det har tidigare erinrats om att adeln under Johan III:s tid sökte försäkra sig om det senare icke mindre än om det förra. I *Postulata nobilium* gjorde sig kravet på adlig rekrytering gällande i en form, som vittnade om författarens förtrogenhet med unions-

¹ Se konungabalken i det s. k. Rosengrenska lagförslaget. Handl. rör. Sv:s hist., 2:dra serien, 278 ff.

tidens exklusiva uppfattning i denna sak: konungen bör besätta rikets ämbeten med infödda adelsmän och icke »sätta dem några utlänningar eller vanbördingar över huvudet»¹. Och i Carl IX:s och adelns tvister om privilegier (1607—08) spelade de adliga monopoliseringssträvandena en framträdande roll. Problemet om adelns förvandling till ett ämbetsmannastånd komplicerades emellertid av svårigheten att finna en lösning på rusttjänstfrågan. Adeln framförde önskemålet, att förläningar såsom lön för tjänst i regeringens värv skulle vara rusttjänstfria. Carl IX motsatte sig detta yrkande genom ett formalistiskt fasthållande vid landslagens stadgar; han trodde sig kunna förena de nya anspråken på adlig tjänst i regeringsvärv med det gamla kravet på rusttjänst. Så strandade hela detta reformkomplex om adelns ombildning till ett ämbetsmannastånd på Carl IX:s politiskt reaktionära principer. 1611 års händelser gävo de adliga strävandena ny vind i seglen. Femte punkten i Gustaf Adolfs konungaförsäkran förde frågan i hamn. Den icke endast utlovade, att i de höga ämbetena skulle insättas män av ridderskapet och adeln; den gav ock en första lösning av frågans ekonomiska sida: »De som ock således av oss uti riksens höga ämbeten brukade bliva, dem vilja vi med ett tillbörligt underhåll av kronans län och uppbörd, var efter sin tjänsts, ämbetes och stånds värde, nödtorfteligen försörja, efter den ordning, som vi däruppå med vårt älskelige riksråd göra vilja». Adelsprivilegierna av den 10 januari 1612 ha närmare utvecklat innebörden av dessa utfästelser. De smekte aristokratiens anstolthet med den medeltida vändningen, att någon vanbördig icke skulle dragas dem över huvudet. Men de innehöllo jämväl bestämmelser av ny och epokgörande betydelse. Det heter nämligen, att en sådan förordning skall uppgöras, att »för-

¹ S. R. A. 1: 1, 3, 394. — I Kalmar recess hade konung Hans måst lova att styra riket med goda inländska män och ej draga de höga ätterna någon vanbörding över huvudet. Rydberg, Sv:s traktater, III, 373. — Även Kalmar stadgar av 1587 stipulerade adlig börd för rikets ämbeten, S. R. A. I: 1, 2, 792, § 11.

länning och underhåll skall stadigt vid vart och ett kall och ämbete bliva, så att när en avfaller, och en annan i staden och kallet förordnad bliver, må då den som igen inträder, veta var utav han sitt underhåll och uppehälle hava skall, och sådant skola de utan avkortning och rusttjänst njuta och behålla»¹. Bestämmelserna äro grundläggande för den svenska ämbetsstatens utveckling. Icke nog med att problemet om rusttjänstens fullgörande nu definitivt bragts ur världen. Den nya ämbetsorganisationens framtida bestånd är tryggad genom löftet om en fixerad lönestat.

Men framgången i de aristokratisk-byråkratiska emancipationssträvandena hade icke varit fullständig, om icke ytterligare ett betydelsefullt moment ingått i denna märkliga femte punkt. Den avslutas med följande sats: »Vi vilja icke heller någon ifrån sådana ämbeten degradera eller avsätta, med mindre än han för rätta ifrån sitt ämbete lagligen dömd bliver». Den princip, som är nedlagd i detta stadgande, hade skymtat redan under striderna mot Sigismund. Den var ett led i en åskådning, som efter Sigismunds val till konung i Polen framträdde med allt klarare konturer — åskådningen att riksstyrelsens organ rätteligen borde höra under statens allmänna myndighet, icke under konungens enskilda. Principen om ämbetsmännens avsättlighet endast efter laga dom kan sålunda skönjas i rådets förslag till regeringsordning av mars 1594². I Carl IX:s förslag till konungabalk har dess förf. nöjt sig med en halvmesyr: konungen äger icke avsätta ämbetsmännen utom i särskilt uppräknade fall³. Uppfattningen om ämbetsmännens principiella oavsättlighet deklareraras alltså, men dess korrelat — avsättning endast efter laga dom — har offrats för rätten till ett visst mått av personligt ingripande. Genom rätte-

¹ S. R. A. I: 2, 1, 113.

² Med alla rikets ämbetsmän skulle regeringen vart annat eller vart tredje år hålla räfst, och om någon befunnes skyldig till »stora fel» och ingen förmaning hjälpte, skulle han, »dock efter föregången rannsaking och laga dom», avsättas. — S. R. A. I: 1, 3, 461.

³ Handl. rör. Sv:s hist., 32, Cap. 18.

gångsprincipens erkännande i Gustaf Adolfs konungaförsäkran är den fasta och fullständiga grunden teoretiskt lagd för den svenska ämbetsstatens utveckling.

Det kan icke med nog styrka betonas, att den statsakt, som första gången proklamerar den svenska ämbetsstatens konstitutiva principer, har framgått ur rådsaristokratiska strävanden. Den utkristalliserades ur en situation, i vilken rådsaristokratien hade makten att förestava, kungadömet representant endast att eftersäga. Det var rådsadeln, icke kungamakten, representerad av en sjuttonårig yngling, som 1611 lade grunden till den svenska ämbetsstaten. Och då adeln samtidigt tillförsäkrade sig själv företrädesrätt till denna ämbetsstat, visste den också att tillförsäkra sin nya sociala ställning det ekonomiska oberoende och den politiska självständighet, som den förut innehåft på sina jordegendomar. I december 1611 reste rådsadeln grundstommen till den starka ställning, som alltjämt är den svenska ämbetsstatens främsta karakteristikon.

I konungaförsäkrans femte punkt har rådsadeln angivit den kungliga maktutövningens organisatoriska former. I sjätte punkten utstakades dess gränser. Gustaf Adolf lovar: »Till det sjätte vilja vi icke heller någon ny lag göra eller ständerna uppåtränga, ej heller någon gammal och vedertagen lag förvandla, förtrycka eller platt avskaffa utan högborne furstes hertig Johans, riksens råds och menige ständers ja, samtycke och fullbordan, alldeles efter lagen och konungs ed. Vi vilja icke heller låta några på- eller förbud utgå eller ordningar göra, som menige riket angår, det vare sig anten med krigshjälper, gärder, tullar eller växlar eller andra pålagor, samt ock utskrivningar till riksens värn och försvar, utan riksens råds vetskap och råd och deras samtycke, som vederbör». När forskningen redovisat för denna utfästelse, har den stundom tillfogat anmärkningen, att den i huvudsak innebar »endast ett stadfästade av Sveriges gamla statsskick», sådant detta en gång lagfästes i landslagen; den »åsyftade rätteligen icke att inskränka konungamakten»¹. Anmärk-

¹ Wittrock, A. a. 17.

ningen är riktig så till vida, som det fanns en principiell tendens att i konungaförsäkran återuppliva landslagens rätt. Men den är missvisande, i den mån den vill förringa eller helt underkänna den reformistiska betydelsen av dessa bestämmelser i 1611 års konungaförsäkran. När Gustaf Adolf lovar att icke lagstifta utan rådets och ständernas samtycke, ej heller beskatta utan rådets råd och deras samtycke, som vederbör, då innebär detta förutom ett utvidgande av rådets rättsliga kompetens, ett bekräftande av så gammal rätt, att det till sin djupare innebörd är ett stiftande av ny rätt. Med andra ord, Gustaf Adolf låter binda sig vid en rättsordning, som i viss utsträckning är Sveriges formellt gällande, men som länge icke varit dess reellt tillämpade. Det är bekant, att Carl IX ofta sammankallade ständerna, men det är icke bekant, att ständerna ofta deklarerade en uppfattning, som var en annan än Carl IX:s. Den anonyme skribent torde ha träffat något väsentligt, som vid 1611 års riksdag vädjade till ständerna att lägga på minnet, att »här är tillförene alltför mycket på riksdagarna bejakat, det som hela riket haver varit och än är till en obotlig skada»¹. Vad rådsadeln sökte tillförsäkra ständerna genom här berörda punkt i Gustaf Adolfs konungaförsäkran, var till sin egentliga syftning, att ny lag skulle hädanefter stiftas och ny skatt påläggas med ständernas reella, icke med deras blott fiktiva samtycke.

Även ett annat problem pockade vid denna tid på en lösning i konstitutionalistisk riktning. Det var frågan om krig och fred — en fråga, som av tillgängligt källmaterial enstämmigt omvittnas ha varit synnerligen brännande. I adelns enskilda besvär hade man jämrat sig över »de långvariga

¹ S. R. A. I: 2, 1, 145. — Oegentligheterna i den förflutna tidens rättsliv kan ytterligare belysas med följande sats hos samme skribent: »Till det yttersta vilja vi begära, att vad som uppå herredagar bliver av alla ständer samtyckt och gillat, där över måtte av höga överheten hållas hand, och att det som icke är av ständerna på riksdagen beviljat och samtyckt må ock icke i handlingarna insättas och undersåtarna sedan tvingade det till att hålla»; S. R. A. I: 2, 1, 146.

och blodtörstiga krigen», som gjort adeln »märkligen förblåttade», och man önskade bliva uttryckligen förvissad om konstitutionella garantier mot kunglig egenmäktighet i denna sak. Kravet återfinnes som löfte i konungaförsäkrans sjätte punkt. Gustaf Adolf förbinder sig, att icke »något krig eller örlig begynna eller påslå, ej heller någon frid, stillestånd eller förbund företaga eller ingå med någon potentat eller repub., utan högborne furstes hertig Johans, riksens råds och ständernas vetskap och samtycke». Med denna utfästelse är även den stora kategorien av utrikespolitiska frågor hänskjuten till rådets och ständernas definitiva avgörande.

Kartan över ständernas rättsliga kompetensområden enligt 1611 års konungaförsäkran är härmed upprullad. Den var omfattande. Den spände över statslivets tre centrala problemkomplex, lagstiftning, beskattning och utrikespolitik. Var ständermakten beredd att med herredagen som representativt organ fylla denna betydelsefulla plats i ett konstitutionalistiskt schema? Var det i överensstämmelse med rådsmaktens intentioner att förbehållslöst låta ständermakten intaga en sådan plats? Svaren på dessa frågor ligga inneslutna i följande löfte: »Vi vilja icke heller ständerna med många herredagar betunga, utan det desto mera görs behov, och orsakerna till ständernas sammankomst av riksens råd tillförande övervägda och samtyckta äro».

När kungamakten först sökte samla undersåtarna från skilda landsändar till ständermöten, var dess avsikt med denna åtgärd att vinna bekvämare förhandlingsformer, större inflytande över ständernas beslut och ökad garanti, att de fattade besluten effektivt genomfördes. Dessa herredagar voro i ständernas ögon ofta en börda, sällan en förmån. Under Carl IX:s regering engageras ständerna mera än någonsin i det rikspolitiska arbetet. Under de 33 åren 1561—93 räknar man till 15 riksdagar eller större ständermöten, under de 18 åren 1594—1611 ända till 16 av samma slag¹. Att denna livliga frekvens av herredagar erbjuder en

¹ Hildebrand, Gustav Vasas söner, Sv:s hist. till våra dagar, V, 362.

— om än otillräcklig — förklaring till löftet om reducerandet av deras antal till ett oundgängligt minimum, framgår av några ord av Axel Oxenstierna på riddarhuset 1654. Carl X Gustafs konungaförsäkran skulle utarbetas, och Axel Oxenstierna sökte härvid begagna sig av 1611 års konungaförsäkran, som han i vissa punkter närmare utlägger. Om här berörda löfte yttrar han, att dess tillkomst hade sina skäl; det »kom för det polnske väsendet, som förorsakade 2 eller 3 riksdagar undertiden om året»¹. Det är uppenbart, att svaret på den först uppställda frågan endast kan bli ett: ständermakten är ännu icke angelägen att med herredagen som representativt organ till det yttersta göra sig gällande från den framskjutna plats i statslivet, som konungaförsäkrans kompetensreglering ställer till dess förfogande.

I denna brist på »självhävdelsedrift» låg det inre hindret för ständermaktens emancipation. Men det fanns också ett yttre, målmedvetet arbetande hinder: råds makten. Denna ämnade nu draga nytta av vissa lärdomar, varmed den förflutna tiden riktat dess författningsteori. När hertig Carl allierat sig med ständerna och i kraft av denna allians fördrivit konung Sigismund och förgjort hans trogna bland rikets herrar, lärde sig de råds aristokrater, som överlevde katastrofen, att ständermakten lika lätt kan bli ett redskap i händerna på en personlig kungamakt som ett värn emot samma kungamakt. Det låg vikt uppå att söka förebygga ett återupprepande. Så avkrävde man Gustaf Adolf löftet att icke sammankalla ständerna, utan att »orsakerna till ständernas sammankomst av riksens råd tillförende övertvägda och samtyckte äro». Kravet är av stort symptomatiskt intresse. Efter dess uppfyllande är konungen berövad möjligheten av en direkt vädjan till ständerna. Det skall hädanefter ligga i rådets hand att avgöra när kallelse till herredag skall utgå. Den samlade ständermakten kommer att fungera endast med råds-

¹ Ridd. o. adelns riksdagsprot. 1654: 205. — Jmfr följande ord i ett anonymt brev från 1611 års riksdag: »Gud i himmelen bevare oss här i Sverige för så många herredagar . . . som nu varit haver». S. R. A. I: 2, 1, 144.

maktens begivande. Kungamakten skall isoleras; rådsväldet introduceras.

Konungaförsäkrans sjunde punkt avhandlar en rad frågor av huvudsakligen ecklesiastisk natur. Bl. a. förbinder sig Gustaf Adolf att hålla kyrkan vid 1572 års kyrkoordning, vidmakthålla akademien i Upsala, skolväsendet och hospitalen.

I de åttonde och nionde punkterna övergår konungaförsäkran till den dömande makten. Tillståndet på domstolsväsendets område hade länge lämnat mycket övrigt att önska. Rådets och ständernas postulat innehöll en märklig punkt, den elvte, som är väl ägnad att belysa de primitiva förhållandena¹. I många orter, heter det, funnos inga vissa lagmän eller häradshövdingar. När dom gavs på lagmans- och häradstingen, fanns ingen, som exekverade den. Såvitt icke någon vore så mäktig, att han själv kunde fullfölja sin rätt, måste man övergiva sin sak. Rättstvister kunde aldrig vinna någon laglig utgång, och följderna blev »eviga tråtor, kiv, hugg, slagsmål, dråp och våldsverkan». Med anledning av dessa godtyckliga förhållanden restes i postulaten ett bestämt krav, att lagmän och häradshövdingar överallt borde tillsättas. Gustaf Adolf lovar i sin konungaförsäkran, att kravet skall bli tillfredsställt: »Till det åttonde, på det att ingen skall hava sig till att beklaga över lag och rättsskipan, så vilja vi uti de orter, som ännu med lagmän, häradshövdingar, befallningsmän, fogdar och skrivare icke väl försörjda äro, sådana personer av infödda svenska män förordna, som där till skickliga och tjänliga vara kunna, de som undersåtarna, så väl fattiga som rika, för våld och orätt frida och försvara och till lag och rätt fordra och förhjälpa kunna».

Att det lägre domstolsväsendet icke fungerade oklanderligt, stod även i samband med en egendomlig finanspolitisk praxis. Landslagens föreskrift, att lagmans- och häradshövdingeämbetena skulle tillsättas genom allmogens medverkan, hade fallit i glömska. Utnämningssrätten kom att tillhöra

¹ S. R. A. I: 2, 1, 62.

konungen ensam, och han utnyttjade ämbetena som förläningar. Särskilt gällde detta lagmansämbetena, som en tradition började förbehålla rådets ledamöter, och då rådsherrarna i allt större utsträckning började bindas vid ständig tjänst i huvudstaden, måste utövandet av deras lukrativa ämbeten överlämnas åt vikarier i lägre samhällsställning (lagläsare). Under dessa förhållanden kunde samma person förena både lagmans- och häradshövdingeämbetena. Icke heller hade man tidigare gjort någon skarp åtskillnad mellan administration och justitieväsen. Fogdar och ståthållare blandade sig i rättskipningen; dennas sakkunnighet och oväld sattes på spel¹. Upprepade klagomål hade försports mot dessa förhållanden. Yrkandena på en reform hade bl. a. blivit ett led i aristokratiens framstöt 1594. I detta års förslag till adelsprivilegier krävdes, att lagmans- och häradshövdingetjänsterna skulle besättas enligt landslagens föreskrifter; domarerättighet skulle ej räknas för någon synnerlig besoldning eller underhåll till att göra vapen- eller hovtjänst för, utan skulle domarna troget med lag och rätt bevisa menigheten deras tillbörliga domaretjänst². Man reagerade således på det bestämdaste mot konungadömets försök att göra dessa gamla folkämbeten till förläningar, som endast bortgävos ur ekonomiska synpunkter. Ständerna ha icke försummat att föra upp dessa yrkanden bland sina besvär 1611, vadan Gustaf Adolf lovar: »Till det nionde, vilja vi icke heller tillstämja, att någon lagman skall hava häradsrätt uti sin lagsaga, eller någon fogde skall vara häradshövding uti sitt fögderi, såsom ock icke heller tillstämja, att lagmans- eller häradshövdingerrättan till något annat användes, än dem till underhåll, som lag och rätt skipa skola»³.

Redan i konungaförsäkrans tredje punkt har Gustaf Adolf lovat att icke göra något intrång i ständernas fri- och

¹ Hildebrand: Sv. statsförf:s hist. utv., 144 ff., 292 ff.

² S. R. A. I: 1, 3, 408.

³ Emellertid har Gustaf Adolf i konungaförsäkrans femte punkt förbehållit några häradsrätter till förläning åt »våra trogna män och tjänare, som hos oss dagligen uti hovet brukade bliva».

rättighetssfär. Detta löfte har fått ett mycket betydelsefullt komplement, som återfinnes i sista punkten, den tionde, där det heter, att ingen får på blott en angivelse fängslas eller berövas sin egendom »med mindre än han till samma sak lagvunnen och dömd är». Denna habeas-corporbestämelse är ett gammalt uttryck för rådsaristokratiens självbevarelsedrift. Den uppträdde fullt utbildad redan i landslagens konungaed¹, och den återkom i flera av unionstidens konungaförsäkningar². Gustaf Vasas söner räknade icke alltid så noga med det personliga rättsskyddets respekterande. De kände icke detta som vare sig skriven eller oskriven lag. För högadeln blev det en livsfråga att förmå kungamakten till rättssäkerhetens erkännande. Redan i *Postulata nobilitium* tog rådsadeln kraftigt till orda i denna sak. Dess sjätte punkt framhöll önskvärdheten av att adelsman ej måtte fängslas, till heder och ära försmädligen utropas eller sitt gods berövas, utan att han inför rådet eller sina likar »i en frivillig rättegång varder med lagen övervunnen», och att konungen ej skulle tro något förtal, särdeles om riksrådet³. Dessa högadliga önskemål föllo snart i glömska. Carl IX var på denna punkt icke mindre skrupelfri än sina bröder. Mångfaldiga äro vittnesbörderna om Carls lätt väckta misstänksamhet och hans hänsynslösa förfarande mot de misstänkta. Ännu så sent som 1649 erinrar den gamle fältherren Jacob de la Gardie vid ett tillfälle i riksrådet om »vad hans person vore vederfaret i konung Carls tid *ex nuda suspicione*, där han blev med vakt bevakad i Örebro; och därför begärde hela ridderskapet . . . i Nyköping 1611, att ingen ohörd måtte bliva bastad och bunden, men njuta lag och rätt; och att konungen vore förpliktad, att om någon defererade någon, skulle han angivaren uppenbara»⁴. Och när Axel Oxenstierna fem år senare utlägger texten i 1611 års försäkran, förklarar han, att dess löfte om skydd till liv och gods och några andra

¹ Hildebrand: Sv:s regeringsformer, 270, nom. 4, § 3.

² Rydberg: Sv:s traktater, III, 345, 376.

³ S. R. A. I: 1, 3, 396.

⁴ Sv. riksrådets prot. 1649: 346.

löften i samma ämne låta »väl förstå, att på den tiden gavs dem orsak att låta något inkomma i försäkring, som då tryckte dem; ty» — så falla de berömda orden — »det gick så understundom vid den tid raps om raps»¹.

Redan under sina förhandlingar med Carl IX om nya privilegier hade högadeln med iver fört det personliga rättsskyddets talan². Carl IX hade icke ställt sig helt avvisande gent emot adelns yrkanden³. Men så till vida hade dess ansträngningar varit fruktlösa, som dess rättstanke icke blev upphöjd till positiv rättssats i ett nytt privilegiebrev. När högadeln efter Carl IX:s död förberedde sin stora offensiv mot det personliga regementet i allmänhet, riktade den sig i synnerhet mot dess kränkningar av rättssäkerheten. I adelns promemoria till rådet erinrade man om egendomens okränkbarhet: enligt Sveriges lag skall ingen avhändas någonting, varken löst eller fast, utan laga dom. Den personliga rättssäkerhetens tryggande var ett icke mindre oeftergivligt krav. Visserligen kunde det omedelbara hotet mot den personliga säkerheten i viss mån anses försvunnet med Carl IX:s person. Men det hade också funnits ett indirekt hot, utgående från de dolda rådgivarna, »sekreterarna», som gärna sökt missänkliggöra adelsståndets medlemmar hos konungen. Personlig trygghet blir därför i viss utsträckning synonymt med skydd mot falsk angivelse. Den nyssnämnda promemorian uttrycker sig i denna sak expressivt. »Efter ofta händer, att adliga personer utan någon skuld och brott bliva hos höga överheten falskeligen angivna och till det värsta ihåggomna, var utav sedan förorsakas, att de falla uti överhetens misstanke och onåd, bliva med hånse och spotske ord överfallna, inanta, icke njutande borgen och löfte för sig, efter lagen och privilegierna, deras gårdar genomrannsakade, så begäres, att med allt sådant här efter må havas fördrag; desslikes ock, att höga överheten må vara skyldig till att namngiva de personer, som androm således beskylla, på

¹ Ridd. o. adelns riksdagsprot. 1654: 205.

² Bergh, Karl IX och den svenska adeln 1607—1609, 35.

³ Bergh, A. a. 39, 166.

det den beskyllte må komma till svars. Eljest, var det icke sker, så är befruktandes, att genom ett sådant otidigt angivande förspilles det goda förtroende, som vara borde emellan överheten och undersåtarna»¹.

Adelns yrkanden återfinnas som löften i Gustaf Adolfs försäkran. I dess femte punkt har man drivit ut sekreterare-regementet ur den centrala förvaltningen, i dess tionde söker man förebygga hemliga anslag från de utstötta. Gustaf Adolf måste lova, »att var någon (: som kan hända av avund eller orätt berättelse :) hos oss för någon sak angåves, det vare sig i vad sak det helst vara kan, då vilja vi honom icke strax fångsla, bestricka, inmana eller till sin ära och goda namn antasta låta, ej heller hans gods och egendom plundra, bortgiva eller i någon måtto avhända låta, för och med mindre än han till samma sak lagvunnen och dömd är . . . Och vilja vi den, som en annan angiver och förför, uppenbara, att han må stå den till rätta, som han angivit haver. I midler tid må han, som är bliven angiven, njuta borgen och löfte . . .» Och om den angivne skulle befinnas oskyldig, »då skall angivaren tillbörligen straffas, efter som han den andre haver förfört och på olycka tillskynda velat, på det andra må se der wider och oskyldigheten handhavas och älskat bliva».

Löfena om okränkbarhet till person och egendom fullända och avsluta raden av betydelsefulla utfästelser i Gustaf Adolfs konungaförsäkran.

V.

I decennier hade rådsaristokratien stått i hemlig eller öppen opposition mot Vasakungarnas personliga regemente. Målmedvetet hade den eftersträvat regeringsmaktens lagbindande. I december 1611 nådde den ett betydelsefullt mål i sina strävanden.

Genom Gustaf Adolfs försäkran blev regeringsmakten infogad i ett strängt konstitutionalistiskt normsystem. Gustaf Adolf skulle regera med råds råde. Den centrala förvalt-

¹ S. R. A. I: 2, 1, 49.

ningen skulle ligga i händerna på ett antal självständiga riks-
ämbetsmän ur rådets krets. Frågor om lagstiftning och ut-
rikespolitik skulle avgöras med rådets och ständernas sam-
tycke; beskattning skulle äga rum med rådets råd och deras
samtycke, »som vederbör». Säkerheten till person och egen-
dom blev garanterad.

Rådsaristokratien hade kämpat för konstitutionalism
— men för en aristokratisk konstitutionalism. Den hade
ställt den omyndige tronföljaren inför valet mellan en för-
myndarregering, behärskad av rådsadeln, och en konunga-
försäkran, utformad av samma rådsadel. Huru valet än hade
utfallit, hade det gått i rådsmaktens tecken. Gustaf Adolf
valde att bekräfta den framlagda försäkran. Därmed skulle
rådet få medbeslutanderätt över vissa av statslivets viktigaste
frågor. Rådets samtycke skulle inhämtas för att ständerna
skulle få sammankallas. Rådsaristokratien hade angivit ut-
gångspunkten för den kommande utvecklingen. Som dess
slutpunkt såg den ett aristokratiskt statskick. De vittgående
privilegier för den svenska adeln, som rådsaristokratien ge-
nomdrev samtidigt med Gustaf Adolfs konungaförsäkran,
syftade till samma mål.

Utvecklingen kom icke att omedelbart förlöpa utefter
den linje, som rådsadeln anvisat. Gustaf Adolfs statsmanna-
begåvning sprängde de stramt konstitutionalistiska formerna.
Det personliga regementet fick uppleva en ny storhetstid.
Men vid Gustaf Adolfs död stod högadeln beredd att åter-
upptaga det avbrutna arbetet på statskickets omdaning.
Axel Oxenstierna, mannen bakom 1611 års konungaförsäk-
ran, blev skaparen av 1634 års regeringsform — den författ-
ningsurkund, som förutspåddes komma att lägga grunden
till en aristokrati med en konung lika maktlös som en vene-
tiansk doge. Gustaf Adolfs konungaförsäkran har företecknat
den kommande utvecklingen. Den var ett barn av samma
aristokratiska anda, som kom till uttryck i 1634 års rege-
ringsform och i stormaktstidens förmyndarregeringar.

Kampen för konstitutionalismen hade under medeltiden
väsentligen varit förlagd till valkonungarnas trontillträden.

Då rådsaristokratien kunde välja konung, kunde den ock föreskriva villkoren för valet. En konungaförsäkran med sträng kompetensreglering blev den valde konungens pris för sin krona. Då kronan blev ärftlig, syntes den väsentliga förutsättningen ha gått förlorad för en framgångsrik konstitutionalistisk strävan. Vid de stora konstitutionalistiska genombrotten 1719 och 1809 tog man också till utgångspunkt, att någon arvsberättigad konung icke fanns. Parollen löd: konstitution först, konung sedan. 1611 erbjöd sig en mindre radikal taktik. Man utgick från tronföljarens omyndighet. Man genomdrev ständerbeslut, som inneburo, att tronföljaren utestängdes från reell makt under sju år. Sedan ställde man tronföljaren mot väggen: konungaförsäkran först, regerande konung sedan. Det finnes en viss olikhet mellan taktiken 1611 och det tillvägagångssätt, som 1719 och 1809 kom till användning. Men principiellt finns det en ofrånkomlig likhet mellan 1611, 1719 och 1809: i regeringsmakten skulle en ny konung icke få inträda, förrän han bekräftat den regeringsmaktens omreglering, om vilken råd och ständer förenat sig.

Gustaf II Adolfs konungaförsäkran är principiellt en märkessten i svensk författningshistoria. Den var liksom 1719 och 1809 års regeringsformer avsedd att bilda epok. Den betecknar det första konstitutionalistiska genombrottet under nyare tid.

Carl Arvid Hessler.